

Ivica Mladenović¹
Univerzitet u Beogradu,
Institut za filozofiju i
društvenu teoriju
Centre de Recherches Sociologiques
et Politiques de Paris DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2201050M>

Originalni naučni rad
UDK 316.344.32:001.11
316.344.32:316.2 Bourdieu P.
Primljen: 21. 4. 2021.
Prihvaćen: 28.2.2022.

INTELEKTUALAC KAO SOCIOLOŠKA KATEGORIJA: PRILOG PROMIŠLJANJU NOVOG TEORIJSKOG PRISTUPA

The Intellectual as a Sociological Category: A Contribution to the Reflection on a New Theoretical Approach

APSTRAKT: U nauci o društvu ne postoji konsenzus oko definicije izraza „intelektualac“. Polazeći od Burdijeovog shvatanja ideje o intelektualcu kao slobodnolebdećoj individui emancipovanoj od klasnih i drugih socijalnih determinizama kao iluziji koja se u određenim stručnim krugovima razume kao profesionalna definicija intelektualca, te da je generalno pogrešno društveni svet misliti naslanjajući se na esencijalističke kategorije i pojmove, cilj ovog rada je da artikuliše potrebu o konceptualizaciji pojma intelektualac u društveno-prostornom i relacionom ključu. Pored toga, naslanjajući se na istorijsko, francusko, korišćenje pojma intelektualac u vreme Drajfusove afere, i prihvatajući Gramšijevo shvatanje da intelektualac nije niti pripadnik neke nezavisne društvene grupe niti se od ostalih građana izdvaja po karakteru svog intelektualnog rada i vrednostima, kao i Baumanovo stanovište da (auto)definicije ne mogu biti neutralne ili socijalno indiferentne, u radu zagovaramo „empirijski pristup“. Ovakav pristup nas navodi na odbacivanje teze o potrebi „predefinisanja“ intelektualca preko njegovih ili njenih supstancialnih karakteristika, što uglavnom dovodi do nametanja socijalnih, profesionalnih i vrednosnih sadržaja toj kategoriji, ali i do jedne u suštini preskriptivne definicije koja nas arbitrarно ograničava u izboru toga ko jeste/nije (pravi)intelektualac. Iz tog razloga insistiramo na promišljanju čiji bi fokus bio utvrđivanje granica intelektualnog polja i sociološka rekonstrukcija strukturisanja tog polja u kome se ideje stvaraju, reprodukuju, ali i osporavaju i negiraju. Takav postupak nam otvara prostor za „depersonalizaciju“, tj. za „sociologizaciju“ pojma

1 ivicamladenovic@instifdt.bg.ac.rs

„intelektualac“, čime glavni akcenat premeštamo sa konkretnih delatnika i njihovih individualnih osobenosti, na analizu: 1. intelektualnog polja u kome se ideje proizvode i zauzimaju pozicije u odnosu na društveno važna politička pitanja; 2. operativnih kapitala koje delatnici poseduju u „pozicionom ratu“ (Gramsci) za „simboličku dominaciju“ unutar njega.

KLJUČNE REČI: intelektualac, Pjer Burdije, preskriptivna definicija, empirijski pristup, sociologizacija

ABSTRACT: The social sciences do not agree regarding the definition of the expression „intellectual“. Proceeding from Bourdieu's understanding of the idea of the intellectual as a free-floating, individual, emancipated from class and other social determinisms as an illusion that is accepted in some specialist circles as a professional definition of the intellectual, and from the fact that it is generally wrong to explore the social world according to esencialist categories and concepts, this article aims to demonstrate that it is necessary to conceptualize the notion of the intellectual in a spatial and relational way. Additionally, by relying on the historical, French use of the term intellectual at the time of the Dreyfus Affair, and recognizing Gramsci's conception that an intellectual is not a member of an independent social group and is not distinguished from other citizens by the character of his or hers intellectual work and values, as well as Bauman's position that (self) definitions cannot be neutral or socially indifferent, we argue in our article for an „empirical approach“. Such an approach leads us to reject the thesis of the need to „pre-define“ the intellectual through his or hers substantive characteristics – which mainly results in the imposition of social, professional and value elements of an essentially prescriptive definition, which arbitrarily limits the choice of who is / is not a (true) intellectual. This is why we emphasize a reflection whose object would be to determine the boundaries of the intellectual field and a sociological reconstruction of the structuring of this field in which ideas are created and reproduced, but also contested and denied within it. Such a framework opens the space for the „depersonalization“, i.e. the „sociologization“ of the intellectual, thus shifting the main focus from specific agents and their individual characteristics to the analysis of: 1. the intellectual field in which ideas are produced and agents take positions in relation to socially important political issues; 2. the waging of operational capitals that agents possess in the „war of position“ (Gramsci) for „symbolic domination“.

KEY WORDS: *intellectual, Pierre Bourdieu, prescriptive definition, empirical approach, sociologization*

„U mnogim zemljama činjenica da je neko intelektualac ga ne kvalificuje u očima javnog mnjenja da interveniše politički; naprotiv, u intelektualca se naveliko sumnja da mu nedostaje neophodna ozbiljnost kako bi uopšte tretirao ovaj tip problema. Politika je ozbiljna stvar da bismo je ostavili intelektualcu

da se njome igra. U Francuskoj je na delu suprotna logika. [...] Intelektualac ovde uživa specifičan prestiž. Njegova intervencija u političkom životu se uzima za nešto što je prirodno, čak traženo“ (Rémond, 1959: 861). Jedan visoki funkcioner francuske Vlade je, objašnjavajući razloge učešća njegove države u bombardovanju SR Jugoslavije 1999. godine, na tom tragu, ustvrdio: „Nijedna vlada ne može sebi dozvoliti da ignoriše medijski faktor, koji je postao integralni deo moderne diplomatiјe“ (cit. pr. Rouleau, 1999: 7). Sa razvojem *mass medija*, u Francuskoj upravo intelektualci čine jednu od ključnih poluga „medijskog faktora“ i, uopšte, „civilnog društva“².

Pre tačno šest decenija, istoričar moderne političke i intelektualne istorije Francuske i potonji akademik, René Remon (René Rémond), privilegovanoj poziciji intelektualaca u nacionalnom političkom životu objašnjava tronizacijom „kulta inteligencije“. Značenje i značaj intelektualaca je jednim delom izraz i mesta koje tzv. „duhovne profesije“ zauzimaju u francuskom društvu, a prestiž koji intelektualna aktivnost u njoj ima opšte je mesto u svim radovima posvećenim njenoj istoriji i civilizaciji. On se simbolički može uočiti ne samo u ceremonijalnom delu – prilikom npr. primanja novih članova, odnosno kolokovijalno „Besmrtnika“ u Francusku akademiju, koji je analogan onom tokom ustoličenja predsednika Nacionalne skupštine – nego i u privilegovanom mestu koje generalno „ljudi od knjiga“, kao „eminentni saradnici“, dobijaju za svoje hronike u dnevnim novinama (Jeanpierre, 2016; Srinelli, 1998). Francuska je zbog toga ne samo rodno mesto pojma „intelektualac“³, nego predstavlja i društveno okruženje u kome se ovaj pojam puni sadržajem, a njegovo značenje preuzima ili osporava diljem sveta.

Međutim, dilema oko toga da li su intelektualci osobe koje se – svesne „šizofrene kontradikcije“ između svog uglavnog sitnoburžoaskog porekla i angažmana u korist radničke klase – mešaju u ono što ih se ne tiče i imaju pretenziju da, u ime jedne globalne concepcije čoveka i društva, osporavaju već usvojene istine (Sartre, 1972); „muškarci i žene koji u političkom prostoru koriste oruđa koja su stekli drugde [...] pokušavajući da celom društvu predlože analizu, pravac i moral, jer ih njihov predašnji rad za tako nešto kvalifikuje“ (Winock i Julliard, 1996: 12); „ljudi od kulture, stvaraoci ili posrednici, koji delaju kao ljudi od politike, proizvođači ili korisnici ideologije“ (Ory i Srinelly, 1986: 10); organski i tradicionalni predstavnici ključnih društvenih klasa i njihovih interesa (Gramsci, 1978), ili, pak, „slobodnolebdeća“ (*Freischwebende Intelligenz*) „besklasna“ inteligencija čija je funkcija da bude nosilac „dinamičke

2 „[...] jedan Amerikanac – filozof, književnik ili profesor na univerzitetu – bio bi ljubomoran. Pitao bi se jednostavno: ‘Kako je moguće da neko ko čak nije profesor, ko naravno poznaje svet knjiga ali nije ekspert ni za jednu posebnu oblast, može uopšte imati uticaj na teme koje se kreću od ekologije do politike i ideologije moralu...’ Rekao bi: ‘Ah, Francuska ima srećel! Ne jer postoje intelektualci koji mogu govoriti o tim stvarima, već zbog toga što postoje političari koji će ih slušati. Američki političari ih ne bi slušali’“ (Libération, 14. 09. 1996).

3 „Intelektualac je esencijalno francuski pojam, pojam francuskog industrijskog društva, i, da budem precizan, njegovo rodno mesto. Mesto gde je on osmišljen je jedan specifičan fakultetski prostor koji se zove *École normale supérieure*“ (Alain Touraine, iz razgovora sa autorom ovih redova).

sinteze“ i društvenog konsenzusa (Mannheim, 2006), tj. „klerici“ koji, potpuno neopterećeni ideologijom, u ime „apsolutnih moralnih vrednosti“ tragaju za „lepim“, „istinitim“, „pravednim“ (Benda, 2003) – nije razrešena ni danas⁴. To je ujedno i razlog zašto pojedini autori govore o „nepreciznom pojmu intelektualac“ (Neveu, 2015: 45–61).

Generalno, pojedini sociolozi, politikolozi, filozofi i, uopšte, komentatori društvenih zbivanja, kako bi označili „misleće i imaginativne ljude“ (Durkheim, 1904: 705) u stručnim i publicističkim analizama često koriste izraze kao što su „intelektualna klasa“ (Touchard i Bodin, 1959; Morin, 1990; Benoist, 1996), odnosno „elite“/„intelektualne elite“ (up. npr. Durkheim, 1904; Rouzic, 1922; Pervillé, 1986). Imajući u vidu da je u sociologiji u manjoj ili većoj meri usvojeno mišljenje da je pripadnost konkretnoj „klasi“ određena ne samo približno istim društveno-ekonomskim svojstvima i interesima pojedinaca, već i njihovom relativno nezavisnom ekonomskom pozicijom u sistemu proizvodnje društvenog života, dok „elita“ podrazumeva „društveni vrh“ – odnosno pojedince s najvećom akumulacijom ekonomskih i/ili simboličkih kapitala u različitim društvenim domenima – deluje da je „intelektualac“ naručestaliji označitelj date društvene grupe. Međutim, ukoliko slaganje o samom označitelju u velikoj meri uopšte i postoji, nedvosmisleno je da ne postoji konsenzus oko definicije istog.

Štaviše, čitajući relevantnu literaturu o ovoj problematici (up. Benda, 2003; Besnier 1985; Bodin, 1997; Charle, 1990; Debray, 1986; Gramsci, 1978; Johnson, 1993; Pinto, 1986; Rémond, 1959; Ringer, 1990; Sartre, 1972; Sirinelli, 1990; Winock, 1985), možemo lako zaključiti da se radi o više značnom i fluidnom izrazu, čije je značenje često uslovljeno nacionalnim kontekstom, hegemonim „duhom epohe“ – odnosno *Zeitgeist*, u hegelijanskom značenju tog pojma – u kome je definicija osmišljena, ali i teorijskom, metodološkom i vrednosno-ideološkom orijentacijom njenog tvorca. Pre nego što u glavnim crtama ponudimo promišljanje jednog potencijalno univerzalnog – jasno sociološkog – teorijskog pristupa kategoriji „intelektualac“, osvrnućemo se ukratko na njen istorijski *background* i metamorfoze.

Intelektualac, istorija jednog pojma

Iako se kao pridev pojavljuje prvi put zahvaljujući sociologu Klod-Anri de Sen-Simonu (Claude-Henri de Saint-Simon) i piscu i filozofu Anri-Frederiku Amielu (Henri-Frédéric Amiel), imenica „intelektualac“ ulazi u redovnu upotrebu u Francuskoj tek krajem XIX i početkom XX stoljeća, a u ostatku sveta nakon toga. Ukoliko npr. pogledamo najpoznatije francuske rečnike i enciklopedije u drugoj polovini XIX veka, od Litreovog (Émile Littré) „Rečnika francuskog jezika“ (*Le Dictionnaire de la langue française*), preko Larusovog (Pierre Larousse) „Velikog univerzalnog rečnika“ (*Le Grand Dictionnaire universel*), do „Velike enciklopedije“ (*La Grande Encyclopédie 1885–1902*) videćemo da ni u jednom od njih nije prisutna reč „intelektualac“. Na taj pojam

⁴ O različitim definicijama pojma intelektualac, vid. Pudar-Draško, 2017.

nailazimo tek u vreme „Drajfusove afere“ u Francuskoj i izvorno označava vrlo heterogenu grupu ljudi – pisaca, umetnika, novinara, profesora, istraživača, izdavača, pesnika, bibliotekara, političara... – uvaženih u domenima svojih profesionalnih angažmana, koji su, nasuprot konzervativnim elitama, naročito onim vezanim za ekonomsku moć (Charle, 1990), javno ustali protiv principa „državnog razloga“.

Kao „osnivački momenat“ intelektualnog angažmana se najčešće dakle uzima 15. januar 1898. godine, tj. dan nakon što je Emil Zola (Émile Zola) u novom broju dnevnika „Zora“ (*L'Aurore*) – koji je tom prilikom štampan u 300 000 primeraka, što je deset puta više od uobičajenog tiraža – u formi otvorenog pisma predsedniku Republike Feliksu Foru (Félix Faure) objavio čuveni tekst „Optužujem...!“. Tog dana je, naime, veći broj „mislećih ljudi“, u dnevnom listu „Vreme“ (*Le Temps*) potpisalo peticiju kojom se suprotstavlja „pravnom nasilju“ i antisemitskoj histeriji u procesu protiv oficira Alfreda Drajfusa (Alfred Dreyfus), tražeći istovremeno reviziju celog procesa. Među potpisnicima se uglavnom izdvajaju sledeća imena: književnici Emil Zola, Anatol Frans (Anatole France), Marsel Prust (Marcel Proust) i Žil Renar (Jules Renard), sociolog Emil Durkhajm (Émile Durkheim), slikar Klod Mone (Claude Monet), mikrobiolog i direktor medicinskog Instituta *Pasteur* Emil Duklo (Émile Duclaux), po obrazovanju inženjer, a kasnije filozof i jedan od najznačajnijih mislilaca francuskog revolucionarnog socijalizma Žorž Sorel (Georges Sorel), helenista i političar Viktor Berar (Victor Bérard), istoričari Danijel Alevi (Daniel Halévy) i Gabrijel Mono (Gabriel Monod), novinar, likovni kritičar i upravnik galerije Feliks Feneon (Félix Fénéon), bibliotekar i političar Lusijan Er (Lucien Herr), pesnik i književni kritičar Fernan Greg (Fernand Gregh), profesor nemačkog jezika i književnosti na *Collège de France* Šarl Andler (Charles Andler), sociolog i ekonomista Fransoa Simijan (François Simiand), itd.

Potpisnici „Protesta“ će ubrzo, od strane nacionalističkog pisca i političara, inače „antidrajfusovca“, Morisa Baresa (Maurice Barrès), biti pejorativno kvalifikovani kao intelektualci, čime ova imenica polako ulazi u širu upotrebu. Sa „Drajfusovom aferom“ prvi put u istoriji – i to je njena specifičnost u odnosu na intelektualne angažmane koji su bili aktuelni i u ranijim periodima i podrazumevali su iznošenje ličnih stavova manje ili više istaknutih pojedinaca o određenim temama od javnog značaja – imamo situaciju da jedna grupa, koja poseduje veliki simbolički kapital, etiketirana kao „intelektualci“, kolektivno i javno zauzima poziciju u odnosu na jednu aktuelnu društveno-političku problematiku. Taj čin je, u tom momentu, predstavljaо jedan potpuno novi vid javnog angažmana (Rémond, 1959: 861) i kao takav, na razmeđi vekova, simbolizuje specifičan izraz razvojnih tendencija prisutan u manjoj ili većoj meri u svim zapadnim društвima. U tzv. „eri masa“ (Henri de Man) – tj. političkih partija, prava glasa, masovnije distribucije štampe, jačanja „civilnog društva“ i javnog mnjenja – stvoreni su istorijski uslovi za stvarni i potencijalni politički uticaj intelektualaca: uključeni u centar cirkulacije ideja i opremljeni ubedivačkim moćima, koje im otvaraju mogućnost da budu prepoznati kao društveno ogledalo, oni postaju akteri koji daju doprinos formatiranju građanskih debata (Sirinelli, 1998: 47).

Dakle, uzimajući ovo u obzir nije neobično što je upravo politička definicija intelektualca, prethodila tzv. „profesionalnoj definiciji“, o čemu će biti kasnije reči. Upravo je taj kolektivni i politički angažovan akt u prostoru javnosti, koji je podrazumevao određenu „težinu“, tj. autoritet stečen zahvaljujući delanju u okviru određenog specijalističkog domena u profesiji⁵, ono što će ove ljude odrediti i definisati kao intelektualce. Iako je nastala kao oruđe denuncijacije u okviru „antidrajfusovskog“ tabora, reč „intelektualac“ će na kraju biti prihvaćena i od strane onih kojima je bila nevoljno prišivana i, napokon, doživeti međunarodni legitimitet (Collini, 2002: 23). Ovako komplikovanoj istorijskoj konjunkturi pojам jednim delom duguje i svoju kasniju višezačnost, odnosno korišćenje kao označitelja ili celine „intelektualnih proizvođača“, ili pak onog njihovog dela koji, kroz javne istupe, otvoreno interveniše u prostoru politike.

Vera u „moć reči“, kao osnov pojačanog značaja intelektualnog angažmana, svoj istorijski najjači izraz doživela je još u vreme Francuske revolucije, kada su se njeni ključni protagonisti pozivali ne samo na intelektualni rad Fransoa-Mari Voltera (François-Marie Arouet, dit Voltaire), nego i na Žan-Žaka Rusoa (Jean-Jacques Rousseau) i Emanuel-Žosefa Sjejesa (Emmanuel-Joseph Sieyès). S druge strane i sami kontrarevolucionarni teoretičari su dodatno legitimizovali ovo uverenje insistirajući na odgovornosti filozofa prosvetiteljstva za potpaljivanje revolucionarnog žara. Autonomizacija i razdvajanje nosećih intelektualnih vrednosti – kako su one tada, u modernističkom ključu, shvatane, poput „razuma“, „istine“, „pravde“, „univerzalnosti“ itd. – od hegemonog duha vremena i, pre svega, religioznih prepostavki, kojima su pre toga bile okovane, utiče na posebno isticanje važnosti kritičkog poziva intelektualnog angažmana, koji je inaugurisan još za vreme Voltera u drugoj polovini XVIII veka, a onda i kroz delanje najvećih intelektualnih figura Francuske s kraja XIX i u XX veku: od Emila Zole (Émile Zola) i Viktora Igoa (Victor-Marie Hugo), preko Žan-Pola Sartra (Jean-Paul Sartre) i Mišela Fukoa (Michel Foucault), do Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu).

Ipak, afirmacija autonomije kao konstitutivnog elementa za bivstvovanje jednog intelektualca ubrzalo će biti dovedena u pitanje uzimajući u obzir indirektnu ili sasvim direktnu povezanost intelektualaca sa političkim partijama i krupnim kapitalom, kao i pokušaje istih da profitiraju na simboličkom kapitalu koji intelektualci poseduju. Nakon „savetnika princa“ i „funkcionera inteligencije“⁶, čija se uloga sastojala u obezbeđivanju nacionalne kohezije (Duvignaud, 1976: 243), a kasnije i „kritičkog“ i „revolucionarnog“ intelektualca, ali i „eksperta“ (koji je dominantan u okviru tehnokratskog liberalizma i konzervativizma), na scenu

5 Emil Durkhajm će tako, *a propo „Drajfusove afere“*, svoj javni angažman i jasno zauzimanje pozicije pravdati ličnim kapacitetom za objektivnu analizu. Naime, svestan činjenice da nije ni specijalista za vojna pitanja, ni grafolog, klasik sociologije insistira na činjenici da ga je upravo naučni poziv naučio da bude „hladan i racionalan sa činjenicama“ (cit. pr. Neveu, 2015: 46).

6 *Fonctionnaire de l'intelligence*, pri čemu se francuska reč *intelligence* ovde odnosi na mentalne funkcije ljudi, jer se za obeležavanje inteligencije kao specifične socijalne grupe u francuskom jeziku koristi termin *intelligentsia*.

tako stupa – naročito u vreme najveće zavodljivosti i snage komunističkih partija – najpre figura „organskog intelektualca“ (Antonio Gramsci), koji je u službi radničke klase, a zatim i „partijskog intelektualca“: kategorija čije najeklatantnije primere možemo da nađemo u istoriji ne samo Istočne Evrope, nego možda još više u samom srcu Francuske (na primeru francuske Komunističke partije Francuske, PCF, i njenih članova i/ili „saputnika“, odnosno *compagnons de route*).

Nakon Drugog svetskog rata, upravo Žan-Pol Sartr, iako nije bio član Partije, kao njen „saputnik“ je oличавao najpre figuru „partijskog intelektualca“, a zatim, po intelektualnom raskidu sa PCF-om, tipično francusku figuru „univerzalnog“, odnosno, prema rečima Pjera Burdijea (1992: 293–297) „potpunog intelektualca“ (*intellectuel total*), koja je bila utemeljena na principima angažovane filozofije i „totalizujuće pretenzije“ da se „govori o svemu“, da se „ima odgovor na sve“, da se „bori na svim frontovima“ itd⁷. Ovakav angažman je svoj najdublji izraz dobio kroz Sartrovo konfrontiranje sa svim formama društvenih opresija (Žan-Pol Sartr će, na primer, biti jedan od inicijatora i potpisnika, zajedno sa nadrealistima i piscima „Novog romana“ (*Nouveau Roman*), „Manifesta 121“ koji poziva na pravo na nepokoravanje kolonijalnim interesima Francuske tokom rata u Alžиру, 1960). Drugim rečima, intelektualni poziv se tako nanovo vezuje za radikalnu misao, nepokolebljivo protivljenje „državnog razlogu“ i autonomiju u odnosu na političke i druge organizacije.

Promene u društvenim naukama i novi izazovi društvenog razvoja koji su u prvi plan istakli zahtev za specifičnim znanjima i naročito za ekspertizom – koja je najčešće u službi reprodukcije postojećih odnosa – dovode do neumitnog povlačenja eruditske ili „profetske“ figure univerzalnog intelektualca olicene u piscu i filozofu „uglednom-sudiji“ (*juriste-notable*), na račun novog „intelektualnog režima“, tj. ideal-tipske figure „naučnika-stručnjaka“ (koji je bliži mrežama moći, ali ne nužno na vrednosnom planu, nego strukturno, zbog specijalizovanog znanja koje poseduje). Odbacujući „potpunog intelektualca“ koji sebi daje za pravo da ima ulogu „učitelja istine i pravde“ Mišel Fuko (Foucault, 1994: 155–165), tako sredinom 1970-ih godina redefiniše sliku novog „kritičkog intelektualca“ kroz pojam „specifični intelektualac“, kojim se označava intelektualac koji u prostoru javnosti kritički interveniše na teme od političkog značaja, ali se njima bavi isključivo onda kada predstavljaju deo njegovih specijalističkih kompetencija. Na taj način „specifični intelektualac“ istovremeno postaje nova sintagma u društvenim naukama, ali i označitelj intelektualnog angažmana svoga tvorca⁸.

7 „Sartr konstituiše, dakle, jedan oblik meta-polja, polja nad poljima. Pozorišno, književno i kritičko polje, a pomalo i polje društvenih nauka i filozofije, koji su bili odvojeni, ujedinjuju se, delom kroz njegovu ličnost a delom kroz („intelektualni časopis“, prim. IM) *Les Temps modernes*, kao instituciju koja je okupljala osobe iz različitih polja. [...] Sartr [...] (je) živeo zahvaljujući autorskim pravima, bio je pisac, osmislio je lik potpunog intelektualca, intervenišući na terenu književnosti, pozorišta, ali takođe i politike, prodajući *Libération* na ulici – veoma važna uloga koju će ‘novi filozofi’ kopirati; ali, najlakše je imitirati“ (Bourdieu, 1999: 21).

8 Ova forma intelektualnog angažmana inače dolazi u centar društvenih tokova naročito kao posledica tendencija proizašlih iz događanja „maja 1968“, krize na univerzitetu i umnožavanja novih medija. To je period koji karakteriše novi ciklus društvenih borbi i identifikovanje

Kada je reč o Pjeru Burdijeu, on ide još dalje, oživljavajući termin Antonija Gramšija „kolektivni intelektualac“ (u izvornoj verziji vezan za komunističku partiju kao Modernog vladaoca), tako što ga stavlja u kontekst kolektivne i kumulativne logike koja karakteriše svet nauke. On na taj način, kritikujući i Sartra i Fukoa, nastoji suštinski da napravi sintezu između njih dvojice ističući značaj specifičnih znanja, ali pre svega ukoliko su u službi „totalnog intelektualca“, koji u njegovoj viziji mora imati kolektivni karakter. On nas time podseća na značaj kolektivnog intelektualnog angažmana, koji se – kao konstitutivni za sam pojam „intelektualac“ – javlja tokom „Drajfusove afere“, a podrazumeva posebno vrednovanje simboličkog kapitala grupe: kolektivni rad, zajednički tekstovi, itd. Peticija je, na primer, bila forma kolektivne intervencije intelektualaca u prostoru javnosti koja će se u Francuskoj, perpetuirati sve do današnjih dana, pa čak i institucionalizovati (preko udruženja kao što su bile „Liga za ljudska prava“, „Komitet budnosti antifašističkih intelektualaca“, „Grupa za informacije o zatvorima“, „Grupa za informacije i podršku imigrantima“, „Fondacija Kopernik“, „Fondacija Sen-Simon“, „Komitet Vukovar-Sarajevo“ itd).

Upravo Burdijeov intelektualni angažman nakon 1995. godine, a naročito njegova borba – u kojoj je uvek predstavljao deo jednog kolektiva sačinjenog od specijalista iz različitih oblasti – protiv neoliberalizma i stavljanje na stranu socijalnih pokreta u vreme „Plana Žipe“ (kojim je bilo predviđeno komodifikovanje domena socijalne sigurnosti i radnih prava), odnosno zalaganje za prava radnika, nezaposlenih, studenata, ljudi bez papira itd. predstavlja jedan od važnijih indikatora pogrešnosti teza koje su naročito 1980-ih i 1990-ih bile veoma popularne u sociološkim i filozofskim tekstovima o „kraju“, „tišini“, „krizi“ ili „povlačenju“ intelektualaca (up. Besnier, 1985; Sirinelli, 1990; Johnson, 1993; Winock, 1985; Bodin, 1997; Nora, 2000), uz nagoveštaj da će tradicija „kritičkog intelektualca“ u Francuskoj biti živa i u XXI veku. Pored kritičkog – „univerzalnog“ i „specifičnog“ – intelektualca, Žizel Sapiro izdvaja tako još nekoliko ključnih intelektualnih figura moderne Francuske: „moralizatorski čuvari poretka“ (*gardiens de l'ordre moralisateurs*), „grupnog protestnog intelektualca“, „intelektualca institucije ili političke organizacije“, „eksperta ili specijalistu koga konsultuju rukovodioci“, i, napokon, „kolektivnog intelektualca“⁹.

Ka društveno-prostornom i relacionom pristupu intelektualcu

Iako prva profesionalna definicija „intelektualca“, koja je kodifikovana tek u 1920-im godinama zahvaljujući francuskoj „Konfederaciji intelektualnih radnika“ (*Confédération des travailleurs intellectuels*), pod intelektualcem

mladih generacija intelektualaca sa dominiranim društvenim grupama, kao što su radnici, žene i LGBT zajednice, ili pak ignorisanim i marginalizovanim grupama, poput zatvorenika, psihičkih bolesnika itd.

9 Pritom, način intervencije intelektualaca karakterišu različite, manje ili više politizovane, forme i on se kreće u rasponu od *profetizma* do *ekspertize*. O jasnijem određenja ovih tipova intelektualaca, vid. Sapiro, 2009: 15–31.

podrazumeva „radnika [...] koji sredstva za život zarađuje zahvaljujući poslu u kome njegov duhovni napor, u koji unosi inicijativu i ličnost, obično nadvladava njegov fizički napor“ (cit. pr. Touchard et Bodin, 1959: 842), u široj društvenoj upotrebi kao najmanji zajednički sadržalač koji intelektualca definiše kao takvog ostaje intervencija u prostoru javnosti na političke teme i uz otvoreno ili indirektno pozivanje na legitimitet koji osoba ima u svojoj profesiji. Poreklo javnog zauzimanja političkih pozicija kao konstituišućeg elementa intelektualnog angažmana se može naći još u XVIII veku i vezuje se u prvom redu za Volterovo ime: „On je navikao Francuze da od književnog genija očekuju i nešto drugo osim razbibrige: upravljanje savešću“ (Pomeau, 1955: 34)¹⁰. Vršeći ulogu političkog i moralnog učitelja – status na koji će mnogi kasnije pretendovati – upravo s Volterom započinje istorija političkog angažmana intelektualaca (pre, dakle, nego što će se sâm termin intelektualac pojaviti u upotrebi).

Generalno, sama definicija intelektualaca će u XX veku biti značajan ulog u ideoleskim sukobima između različitih intelektualnih i političkih struja. Recimo, biti intelektualac u Francuskoj, a posredno i u drugim zemljama pod njenim intelektualnim uticajem, dugo je – a naročito između 1950. i 1980. godine, tj. u periodu kada je levica u određenim društvenim sferama bila nadomak, ili je čak i uspevala da ostvari „kulturnu hegemoniju“ – podrazumevalo govoriti javno u ime univerzalnih vrednosti, istine i morala, koristeći se legitimitetom stečenim u usko profesionalnom domenu. Ovo vezivanje pojma intelektualac za „posvećenost univerzalnom“ i borbu protiv „pasa čuvara“ (*chiens de garde*) etabliranog poretku, dovelo je do toga da je konstrukcija „intelektualac levice“ postala pleonazam, a „intelektualac desnice“ oksimoron. Nekima od velikih figura francuske intelektualne, reakcionarne i liberalne, desnice, poput Žozefa De Mestra (Joseph de Maistre), Šarla Morasa (Charles Maurras), Morisa Baresa (Maurice Barrès), Šarla Pegija (Charles Péguy), Selina (Louis Ferdinand Destouches, Céline), Alena de Benoa (Alain de Benoist), Andrea Malroa (André Malraux), Rejmona Arona (Raymond Aron) i dr., se na ovaj način arbitrarno uskrćuje kvalifikacija „intelektualac“.

Ne samo metamorfoza dominantnog režima intelektualca od kritički orijentisanog „zakonodavca“ ka „tumaču“ (up. Bauman, 1987), i „selebritiju“ koji predstavlja udarnu pesnicu etabliranog sistema dominacije (up. Debray, 1986), nego upravo i ovako restriktivne i arbitrarne, u osobrenom francuskom kontekstu ustanovljene, političke definicije intelektualca, pomažu nam da razumemo zašto se, kako smo već nagovestili, sa detronizacijom levice u značajnom broju teorijskih eseja u poslednjih 30-ak godina brani teza o „kraju intelektualaca“. S druge strane, preobimne definicije, koje kao intelektualce tretiraju sve obrazovane ljude, tj. posednike visokoškolske diplome (uključujući npr. i kvalifikovane specijaliste zaposlene u različitim industrijskim branšama) ili delatnike koji vrše kulturne, političke i tehničko-naučne funkcije u društvu, kao što je slučaj sa ruskim konceptom „inteligencije“ (интеллигенция)¹¹, ili

-
- 10 Na tom tragu, u vreme pojačanih tenzija između katolika i protestanata i tzv. „Klasove afere“, između 1761. i 1765. godine, koja je produbila političke podele u francuskom društvu, Volter je izjavio: „Ruso piše zbog zadovoljstva, ja pišem radi delanja“ (cit. pr. Sirinelli, 1998: 48).
- 11 SSSR je npr. ostao dosledan ovoj definiciji intelektualaca. Tako se u Filozofskom rečniku (*Философский словарь*), objavljenom u Moskvi, intelektualci definišu na sledeći način:

Gramšijevim konceptom intelektualca¹², u značajnoj meri obesmišjava ne samo predmet sociologije intelektualaca, kao posebnog domena unutar sociologije saznanja, nego i sam pojam „intelektualac“.

Uopšte uzev, višežnačnost termina proizlazi i iz tenzije između dva ključna elementa intelektualnog angažmana: prvog, više profesionalnog, koji se tiče ispunjavanja profesionalnih dužnosti, što neretko podrazumeva i odbranu usko-grupnih interesa, i drugog, više političkog, koji podrazumeva intervenciju u „političkom polju“ i koncentrisan je na odbranu opštег interesa, iza koje se neretko skriva zastupanje posebnih interesa. Uprkos tome što u nauci o društvu i dalje nema konsenzusa oko definicije pojma „intelektualac“, a imajući u vidu da su se novi sadržaji i modeli intelektualne intervencije, bez sumnje, razvili krajem prošlog i početkom ovog stoljeća (Jeanpierre et Mosbah Natason, 2008: 173), postoji sasvim opravdano mišljenje da „sociologija intelektualaca XXI veka ne može prihvati restriktivnu i opskurnu definiciju svog delokruga, ali, isto tako, ne može ni razvodniti svoj predmet istraživanja do neprepoznatljivosti“ (Eyal et Buchholz, 2010: 119).

Imajući sve rečeno u vidu, naročito istorijski nastanak i originalno shvatanje intelektualnog angažmana u Francuskoj, prva od nekoliko ključnih konceptualnih prepostavki ovog rada u promišljanju jednog novog, univerzalnog i sociološkog pristupa kategoriji intelektualac, utemeljena je u Burdijeovoj tezi da je pogrešno društveni svet istraživati polazeći od supstancijalističkih kategorija i pojmove, tj. da je potrebno promišljati ga kao društveni prostor koji je moguće razumeti samo u relacionom ključu (Bourdieu, 1994). Druga prepostavka našeg pristupa se takođe naslanja na Pjera Burdjea i njegovo protivljenje „iluziji o 'slobodnolebdećem intelektualcu bez korena', koja u određenoj meri predstavlja profesionalnu ideologiju intelektualaca“ (Bourdieu, 1984b: 70), ali i na Gramšijevu ideju da intelektualac nije niti pripadnik neke nezavisne društvene grupe niti se od ostalih građana izdvaja po karakteru svog intelektualnog rada, ili pak posebnim vrednostima. Najzad, naša poslednja prepostavka na kojoj je utemeljen ovaj rad je inspirisana tvrdnjom poljsko-britanskog sociologa Zigmunta Baumana da ne bismo trebali izgubiti iz vida da je svaka definicija intelektualaca u stvari auto-definicija i da „ima malo smisla [...] postavljati pitanje 'ko je intelektualac' ukoliko očekujemo neka objektivna merila“ (Bauman, 1987: 2), te da posledično (auto)definicija ne može biti neutralna ili socijalno indiferentna.

„Intelektualci, kao posrednički socijalni sloj, sačinjen je od ljudi koji obavljaju intelektualni rad. On uključuje inženjere, tehničare, advokate, umetnike, predavače, naučne radnike [...]“ (cit. pr. Kanapa, 1957: 29).

12 „U bilo kom fizičkom poslu, čak i u najmehaničkijem, postoji minimum intelektualne aktivnosti [...]. Iz tog razloga možemo reći da su svi ljudi intelektualci, ali istovremeno ne vrše svi ljudi intelektualne funkcije u jednom društvu [...]. Ne postoji ljudska aktivnost iz koje možemo isključiti u potpunosti intelektualnu intervenciju, nemoguće je odvojiti *homo fabera* od *homo sapiensa*“ (Gramsci, 1978: 312, 346). Dakle, iz Gramšijeve perspektive, u antropološkom smislu nema razlike među ljudima, tj. svi ljudi su intelektualci; međutim, u profesionalnom smislu postoje profesije koje u društvu imaju više intelektualnu funkciju od drugih, poput univerzitetskih radnika, pisaca, duhovnika, tehničara, eksperata, funkcionera, političara itd.

Dakle, naš *point de départ* je odbacivanje preskriptivnih – normativnih i supstancialističkih – definicija intelektualaca (koje iste tretiraju kao korpus sa tačno određenim, esencijalističkim i univerzalnim socijalnim i vrednosnim svojstvima, npr. „slobodnolebdeći karakter“, posvećenost istini, pravdi, univerzalizmu itd.), jer je on u velikoj meri arbitraran, neopravdano ograničava izbor toga ko jeste/nije (pravi)intelektualac. Naslanjanje na takvu normativnu definiciju odbacujemo ne samo iz razloga što svojstva koja se pripisuju intelektualcima mogu sistematski varirati u odnosu na različite grupe kulturnih proizvođača (Rahkonen i Roos; Camic i Gross, 2001), istorijske periode (Ringer, 1990), ili države (Bourdieu, 1992), već i, još važnije, zbog toga što i ona sama predstavljaju ulog u borbama između proizvođača i prenosioca znanja i njihovih pokušaja da se (samo)nametnu kao intelektualne figure (Bourdieu, 1999).

Osnovni stubovi ovakve postavke su, dakle, odbacivanje stanovišta o potrebi „predefinisanja“ pojma intelektualac preko njegovih supstancialnih karakteristika, s jedne strane, i, s druge, oslanjanje na Burdijeov koncept intelektualnog polja i naglasak na njegovoj detaljnoj rekonstrukciji, preko objektivnih svojstava i pozicija delatnika koji u njemu deluju, ali i ideja koje se u njemu stvaraju, reproducuju, odnosno osporavaju i negiraju. Takav pristup nam otvara prostor za „depersonalizaciju“, tj. za „sociologizaciju“ predmeta istraživanja, čime je glavni fokus premešten sa dileme oko toga ko je (pravi) intelektualac i koja su njegova individualna svojstva, na: 1. analizu intelektualnog polja – u kome se ideje proizvode i zauzimaju pozicije u odnosu na politička pitanja; 2. analizu operativnih ili delatnih kapitala koje dejstvenici poseduju u „pozicionom ratu“ (Antonio Gramši) za „simboličku dominaciju“ unutar njega, ali i na ono na čemu insistira naročito sociologija intervencija, tj. na njihove „višestruke pozicije i svojstva koji ih ucelinjuju“ (Eyal et Buchholz, 2010: 119), a koje određuju objektivni položaj intelektualaca unutar sistema odnosa u intelektualnom polju. Drugim rečima, fokus ovog pristupa nije na vrednosnom određivanju toga koja individua zadovoljava kriterijujume da bi bila označena kao intelektualac, već na analizi zajedničkih socio-profesionalnih karakteristika i drugih osobenosti tih individua, koje dovode do toga da neki od njih zauzimaju dominantne, a drugi dominirane pozicije unutar intelektualnog polja.

Činjenica da – u nameri da sociologujemo pojam intelektualca – kao teorijski okvir prihvatomo koncept polja, podrazumeva, između ostalog, da „nije moguće *a priori* odgovoriti na pitanje ko čini deo igre“ (Bourdieu, 1999: 6), već da se do „istraživačkog objekta“ dolazi tek kroz proces empirijskog obeležavanja granica intelektualnog polja, potpolja i raznih pojedinačnih polemičkih prostora. Pritom, dileme oko „definicije“ ili „granica“ intelektualnog polja nisu samo teorijsko, nego su i iskustveno pitanje, uslovljeno objektivnim kriterijima prilikom metodoloških izbora (kao što je npr. pisanje kolumnе u nekom dnevniku, potpis ispod odredene peticije, saradnja sa „intelektualnim časopisom“, itd.).

Istovremeno, važno je podvući da iako se jednim delom naslanjamo na neke od prepostavki Gramšijeve i Burdijeove sociologije intelektualaca, ovaj naš pristup se možda najslikovitije može opisati izrazom: „Sa Gramšijem i

Burdijeom, protivu njih“. Naime, ne samo da odbacujemo Gramšijevu definiciju intelektualca, kao previše opširnu i za sociologiju uglavnom nedovoljno preciznu, već nam je namera da Burdijeov koncept „intelektualnog polja“, koji sâm Burdije nikada nije precizno definisao i razvio, dodatno razradimo. Jer, kada u svojim radovima pominje kovanicu intelektualno polje, Pjer Burdije se, u zavisnosti od konteksta, referiše na književno polje, na umetničko polje, ponekad na akademsko polje, ali bez pokušaja da ponudi definitivnu topografiju njegovih granica (između ostalog i iz razloga što svaki predmet istraživanja, u ovom polju, zahteva u određenom smislu svoju sopstvenu topografiju).

Osim toga, kada je reč o pojmu intelektualac, Pjer Burdije je ostao „zatvorenik“ vremena u kome je živeo i idealističke definicije intelektualca, pripisujući toj istorijskoj figuri vrednosni sadržaj. Na primer, kada govori o intelektualcu, Burdije često – što je u suprotnosti sa praktičnim implikacijama njegove teorije polja – evocira „autentične intelektualce“ i anti-intelektualce ili „negativne-intelektualce“, tj. *fast-thinkers* (Bourdieu, 2001: 105), insistirajući na činjenici da intelektualac – opskrbljen „politikom čistoće“, koja konstituiše „savršenu antitezu državnom razlogu – u ime etičkog i naučnog univerzalizma krši najsakralizovanije vrednosti političke zajednice, poput patriotizma, i provocirajući kolektivnu mobilizaciju u simboličkoj borbi promoviše svoje vrednosti (Bourdieu, 1992: 168; 465).

Osim toga, da bi neko bio definisan kao intelektualac, po Burdiju treba da: „bude deo sveta nauke“, „predstavlja glas onih koji ga nemaju“, „rukovodi kolektivno istraživanje novih formi političke akcije“, „podstiče zajednički rad moblizovanih ljudi“, „pomaže žrtvama neoliberalnih politika“, „igra ulogu ‘babice’ pomažući dinamiku grupa“, učestvuje u intelektualnim mrežama koje su sposobne da formiraju jaku kritičku masu i da kreiraju „društvene uslove za kolektivnu proizvodnju realističnih utopija“ (Bourdieu, Ibid: 33–41), itd. U najkraćem, u pitanju je svakako vizija intelektualca koju mi u ovom radu kritikujemo.

Intelektualno polje i intelektualac

Burdijeova teorija se, naime, formira kroz permanentni odnos sa empirijskim istraživanjima koje sprovodi na terenu, tako da, u periodu od nekoliko decenija, on osmišljava tri ključna koncepta svoje sociologije: *habitus* (kao „strukturišuća struktura koja organizuje praksu i percepciju praksi [...] a takođe je i strukturisana struktura“, Boudrieu, 1979: 191), *kapital* (pojedinac ne poseduje i ne nasleđuje samo ekonomski kapital, nego takođe i druge elemente koji su takođe važni jer na osnovu njih uživa određenu materijalnu i/ili simboličku korist) i najzad *polje* (kao manje ili više autonoman mikrokosmos – koji postoji u okviru šireg društvenog prostora, tj. univerzuma – i predstavlja sistem objektivnih pozicija)¹³.

¹³ Drugim rečima, govoriti o polju znači misliti socijalni svet kao prostor čiji sastavni delovi ne mogu biti promišljani nezavisno od njihove pozicije u tom prostoru. Osim toga, „pojam polje nije koncept namenjen analitičkoj kontemplaciji. Kao i većina teorijskih koncepcata koje

U osnovi sociologovog koncepta je ideja da društveni prostor predstavlja rezultantu istorijskog procesa društvene diferencijacije, dok su polja koja ga tvore između sebe hijerarhizovana na temelju vlastite sposobnosti da svoju logiku postojanja i pravila funkcionisanja nametnu drugim poljima¹⁴. U savremenim društvima na delu je logika koja podrazumeva neprestanu proizvodnju sve različitijih društvenih polja koja zahtevaju postojanje sve specijalizovanih *habitus-a* i *kapitala*. Ovaj proces autonomizacije polja i potpolja progresivno transformiše društva u jedan mozaik mikrouniverzuma, odnosno, kako kaže Pjer Burdije, „mikrokosmosa“. Svako polje, iz date perspektive, ima „relativnu autonomiju“ u odnosu na ostala, kao i sopstvenu „logiku“, „pravila“, „igru“, specifične „igrače“ i „profit“ (za koji se igrači bore), dok se njegovo strukturisanje odvija kroz permanentnu konkurenčiju, tj. sukob između dejstvenika u cilju što boljeg pozicioniranja ili realizacije „simboličke dominacije“ u polju.

Insistirajući na tome da od odnosa moći mogu biti izuzeti eventualno samo retki mikro oblici društvene organizacije, odnosno, pozivajući se na Paskala – za koga je tiranija „želje za dominacijom, univerzalna i nezavisna od pojedinačnog poretku“ (Champagne, 2008: 45) – Pjer Burdije naglašava da je ključni obrazac funkcionisanja unutar društvenog prostora upravo borba između dominantnih (*dominants*) i dominiranih (*dominés*)¹⁵, koji pokušavaju da dodatno učvrste ili pak unaprede svoj položaj u pojedinim društvenim poljima, koristeći strategiju konzervacije (dominantni) ili subverzije (dominirani). Drugim rečima, cilj rečene

koriste sociolozi, on predstavlja instrument za izgradnju objekata istraživanja, sačinjen kako bismo pomoću njega istraživali društvenu stvarnost, a ne da bismo ga ocenjivali po sebi“ (Bourdieu, 1999: 5).

- 14 Od XV veka, vidimo nezaustavljivo odvajanje nekoliko polja od kućne i religijske sfere: državno, ekonomsko, umetničko, književno, novinarsko i dr. polja, pri čemu svako od njih objedinjuje druga polja, koja mogu dalje objedinjavati nova polja i potpolja... sve do individue (koja ne može biti shvaćena kao polje).
- 15 Od Karla Marks-a, preko Maks-a Veber-a, do Pjera Burdije-a, koncept „dominacije“ je imao fundamentalnu ulogu u promišljanju društvenih odnosa i, naročito, društvenih sukoba. Ipak, njegovi sadržaji i označitelji su varirali, tj. bili uslovljeni specifičnim teorijskim tradicijama i nacionalnim kontekstima. Na primer, nemačka reč *Herrschaft* se u francuskom jeziku prevodi sa *domination*, a u srpskom sa „vlast“. U prevodima pak dela pripadnika Frankfurtske škole svojevremeno su je hrvatski filozofi prevodili sa „gospodstvo“. Slična je situacija i kada je reč o subjektima koji su ključni dejstvenici procesa dominacije: dok se u francuskom jeziku reči *die Herrschenden* i *die Beherrschten* prevode kao *dominants* i *dominés*, u srpskom prevodu „Privrede i društva“ iz 1976. godine nailazimo na „osobe koje vladaju“ i „podvlašćene“. Imajući u vidu da dihotomija „vladajući“ i „podvlašćeni“ u srpsko-hrvatskom jeziku upućuje pre svega na institucionalne i prostorne odnose moći (izvedena je iz reči „red“/„poredak“, koja implicira uslove koje Veber ispostavlja za postojanje vlasti), i, sa druge strane, Burdijeovu koncepciju društvenog prostora, čisto relacioni i dinamički pristup društvenim fenomenima, kao i njegovu ideju da dominacija – zasnovana pre svega na simboličkom nasilju, ne samo na *makro* institucionalnom, ekonomskom, političkom i kulturnom, nego i na *mikro* društvenom planu – zavisi od situacije, resursa i strategije dejstvenika (tako da neko može npr. zauzimati hijerarhijski više položaje u ekonomskom polju, ali i, istovremeno, niže pozicije u intelektualnom ili kulturnom polju), naš je stav da je, iako uopšteno uvez ne najsrećnije rešenje, ipak najadekvatnije da francuske reči *dominants* i *dominés* – u kontekstu Burdijeove sociologije, „duha srpsko-hrvatskog jezika“ i namere da im se prida svojstvo naučno upotrebljivih kategorija – na naš jezik prevoditi sa „dominantni“ i „dominirani“.

borbe je ili akumulacija „legitimnog kapitala“ ili pak redefinisanje tog kapitala koji je glavni profit radi koga se borba uopšte odvija, dok se kao ulozi u istoj izdvajaju poželjni položaji, specifikovani „profit“, pravo da se postavljaju pravila unutar polja, omeđivanje njegovih granica, kao i mogućnost uspostavljanja kriterija za vrednovanje „operativnog kapitala“.

Polje tako u konačnici predstavlja strukturisanu celinu pozicija koje zauzimaju pojedinci, grupe i institucije, u zavisnosti od pripadajućih im „resursa“ ili „svojstava“ (koji se izražavaju preko ne/posedovanja „delatnih kapitala“ u okviru konkretnog polja, objedinjenih u „globalnom kapitalu“). Profesori, pisci, političari, novinari itd., zauzimaju mesta u hijerarhiji polja u zavisnosti od toga da li i u kojoj meri poseduju „legitiman kapital“, a sama hijerarhija se uspostavlja po principu internog priznanja. Dejstvenici se dakle definišu kao individue koje su, prepoznate od drugih kao igrači u polju, primarno vođeni interesima relevantnim unutar konkretnog polja. Dakle, specifičnost ovih pojedinaca je u tome što, u okviru polja rade ono što ima veze s njihovim kvalifikacijama i, pritom, u obavezi su da poštuju važnost unutrašnjih izazova i pravila polja delovanja: „Ukoliko želite da učestvujete u polemici (u matematičkom polju, *prim. aut.*), ne možete da kažete da je Švarcova teorema desničarska, dok u sociologiji možete reći, sa šansom da vas neko zaista zapazi, da je Burdijeova analiza desničarska“ (Bourdieu, 2016: 33).

Na taj način, Pjer Burdije podvlači postojanje manje ili više ne/formalnih uslova za ulazak i opstanak u jednom polju. Međutim, specifičnost intelektualnog polja je sukob individua i grupe koje dolaze iz drugih autonomnih polja, poput političkog, sindikalnog, medijskog, akademskog, književnog itd., a „ulog u igri je nametanje legitimne vizije određenog društvenog problema“ (Sapiro, 2009: 9). Pošto je smešteno između „političkog polja“ i „polja specifičnih kulturnih proizvodnji“ (poput „književnog polja“, „umetničkog polja“, „naučnog polja“, „novinarskog polja“ itd.), „intelektualno polje čini deo polja ideološke proizvodnje“ (Ibid), kao „relativno autonomnog unverzuma, gde se, kroz konkureniju i konflikte, elaboriraju instrumenti promišljanja objektivno postojećeg društvenog sveta u određenom vremenskom trenutku i gde se istovremeno definije polje političkog promišljanja ili, ukoliko to želimo, legitimna problematika“ (Bourdieu, 1979: 465).

Upravo zbog naznačenog karaktera, intelektualno polje je, za razliku od nekih drugih polja (koja imaju sasvim definisane i teško probojne granice, čvrsto kontrolisane od strane onih koji u njima dominiraju), jedan od onih „delimično autonomnih“¹⁶ društvenih univerzuma sa mekanim, tj. popustljivim i fluidno definisanim granicama. Osim toga, jedna od osobenosti intelektualnog polja je

16 Pjer Burdije govori o ograničeno autonomnim i društvenim poljima koja imaju relativno zaokruženu autonomiju, međutim apsolutno autonomna društvena polja ne postoje – bar iz dva razloga: 1. zbog postojanja polja moći, kao zajedničkog polja koje objedinjuje sva druga polja, odnosno u koje se integrišu i bore dominantni pojedinci koji dolaze iz dominantnih polja kako bi nametnuli hijerarhiju principa na kojima se zasniva sama dominacija; 2. zbog postojanja državnog polja koje poseduje meta-moć nad svim poljima. Osim relativne autonomnosti, svako polje karakteriše i relacioni karakter i značaj.

iznadprosečna važnost simboličkog kapitala¹⁷ koji u intelektualno polje donose delatnici koji u njega intervenišu, a stekli su ga u svom matičnom/profesionalnom polju delanja (iako se volumen simboličkog kapitala u profesionalnom polju delovanja ne mora nužno preklapati s volumenom simboličkog kapitala koji delatnici osvajaju u intelektualnom polju¹⁸). Iako simbolički kapital, generalno, igra ključnu ulogu kada je reč o „poljima kulturne produkcije“, u intelektualnom polju je on naročito specifičan jer u njemu preuzima formu poznatosti i priznatosti – ne samo od strane drugih intelektualaca, nego i od velikih medija, odnosno od šire publike generalno.

Postoji više kriterijuma u određivanju „granica polja“. Razlog toga je što Burdijeova „teorija polja“ nije potpuno zaokružena i stabilna. U određenim domenima, kada je reč recimo o profesijama, tj. kada je polje sinonim za konkretnu profesiju, prepoznavanje od kolega je centralni kriterij. Jer, da bi neko bio prepoznat kao novinar npr. mora da prođe određene konkurse, da završi specifičan studijski program, da poseduje *press* karticu itd. Dakle, u veoma institucionalizovanim profesijama – što u sociologiji manje-više i definiše jednu profesiju – pitanje priznanja od strane parnjaka je krucijalno. To nije slučaj samo sa novinarima, nego i sa doktorima, profesorima, profesionalnim sportistima itd. Granice polja su, pak, mnogo „krhkije“ i manje stabilne kada je reč o nekim manje institucionalizovanim poljima, kakvo je npr. „književno polje“. Intelektualno polje je, s druge strane, još specifičniji oblik polja koji karakterišu isto tako specifični „zakoni“.

U skladu sa iznešenim pretpostavkama u prethodna dva odeljka, u nastavku predlažemo granice intelektualnog polja – da bismo o njemu mogli da razmišljamo kao o jednom od osobnih društvenih polja – uzimajući u obzir nekoliko kriterija:

17 Naslanjajući se na Burdijeovu definiciju simboličkog kapitala (Bourdieu, 1994), pod istim podrazumevamo količinu poznatosti, legitimite i akumulisanog društvenog uvažavanja (prestiž, reputacija, renome), koji se vezuje za nekog dejstvenika u društvenom polju njegovog delanja. Ovakvo shvatnje podrazumeva najmanje tri stvari: 1. „kapital“ je „simbolički“ jer zavisi od valorizacije dejstvenika od strane drugih igrača u istom polju koji su – angažovani u vezi s istim izazovima unutar istog društvenog univerzuma – snabdeveni istim kriterijima percepcije i evaluacije predstavljenih kvaliteta dejstvenika i njegovih postignutih uspeha; 2. simbolički kapital je specifični resurs povezan sa *nomos*-om svakog polja i formama specifičnih prestiža karakterističnih za konkretno polje; 3. ovaj simbolički kapital, kao čisto društvena vrednost, karakteriše i celina manje ili više materijalnih znakova, koji mogu biti distinkтивni zahvaljujući različitim, nejednako kotiranim, institucijama (nagrade, stipendije, smeštaj, radno mesto i dr.), formulisanim mišljenja u različitim oblicima i tipovima proizvedenih diskursa (tekstovi, deklaracije, govori, debate i dr.), vidljivosti, tj. stepena nominalnog prisustva u debatama ili polemikama unutar polja (intenzitet učešća u debatama, prisustvo u diskursu drugih i dr.). (up. Durand, 2019).

18 Bernar-Anri Levi (Bernard-Henri Lévy) je primer individue koja, uprkos nekoliko vrlo zapaženih knjiga iz oblasti filozofije, nikada nije bila nužno opskrbljena najjačim volumenom simboličkog kapitala unutar svog specifičnog polja delanja (verovatno su retki njegovi parnjaci, filozofi i pisci, koji bi ga prepoznali kao vrhunskog filozofa i pisca), ali koja – zbog specifičnosti političkih i društvenih konjunktura, odnosno ličnih veza sa politikom i medijima – u intelektualnom polju izbija u prvi plan i postaje nosilac vanredno velike količine simboličkog kapitala u tom polju 1980-ih i 1990-ih godina.

Prostor javnosti. Specifičnost intelektualnog polja je u tome da su dejstvenici deo njega zahvaljujući činjenici da zauzimanju pozicije u odnosu na konkretnе društvene važne političke probleme u prostoru javnosti. Oni, pritom, u njega dolaze iz svojih primarnih profesionalnih polja delanja, tj. polja u kojima su stekli određenu – manju ili veću – količinu simboličkog kapitala ili autoriteta koji im omogućava ovaj „proboj“ u intelektualno polje. Drugim rečima, radi se o individuama, posednicima specifičnih kapitala koji su konstitutivni u poljima iz kojih dolaze i koji predstavljaju svojevrsnu bazu za osvajanje intelektualnog kapitala (upravo od volumena simboličkog kapitala iz matičnog polja delanja najčešće zavisi i volumen intelektualnog kapitala, iako se, kao što smo pokazali na primeru Bernar-Anri Levija ne radi o mehaničkom procesu).

Zajednički ulog. Dejstvenici, kao radnici u sferi simboličkih dobara, u borbi unutar intelektualnog polja se koncentrišu isključivo na izazove specifične za to polje – koji nisu identični istima u poljima iz kojih izvorno dolaze¹⁹ – u cilju osvajanja simboličke moći, odnosno intelektualnog kapitala u društvenom prostoru.

Simboličke granice. Intelektualno polje je, tako, prostor simboličkih borbi u kome se intelektualci definišu jedni u odnosu na druge. Čak i ukoliko određeni pojedinci nisu prepoznati od strane parnjaka kao intelektualci – a to je u burdijevskoj sociologiji jedan od najvažnijih kriterija u konstrukciji autonomnih društvenih polja (sociolog je onaj koga drugi sociolozi priznaju za sociologa!) – ipak postoji određeno simbolička „karta za ulazak“ u intelektualno polje. Naime, da bi neko mogao da se pojavi kao legitimni pretendent da interveniše na temu nekog politički važnog pitanja u intelektualnim prostorima javnosti, tj. da npr. potpiše apel koji će distribuirati mediji, objavi tekst u intelektualnom časopisu, ili napiše kolumnu, feljton ili komentar u npr. *Le Monde*-u i *Politici*, postoje neki kriteriji koje mora da ispuni: da je, npr. specijalista za to pitanje ili da je posednik određenog volumena simboličkog kapitala u svom matičnom polju delanja. Pojedincima koji se ne uklapaju u zadati simbolički okvir, nije zabranjeno da iznesu svoje mišljenje, ali su im za to obezbeđeni manje legitimni prostori javnosti (poput „Pisma čitalaca“, „Prostora za čitaoce“ i sl.).

Zajednička refleksija o Drugom. Napokon, polazeći od Burdijeove tvrdnje da je društveni prostor više prostor objektivnih nego efektivnih odnosa između pojedinaca, ovde zastupamo tezu da intelektualno polje predstavlja prostor koji se ne može svesti samo na direktnе interakcije među ljudima. Drugim rečima, čak iako određeni pojedinci javno zauzimaju stav o istoj problematici u različitim intelektualnim prostorima na TV-u, u intelektualnim časopisima ili u dnevним novinama (u *Le Figaro*-u i u *L'Humanité*-u npr. u Francuskoj, ili u *Politici* i u Danasu npr. u Srbiji), čak iako se nikada nisu videli ili nikada nisu čuli jedan

19 Recimo, glavni izazovi za individu koja istovremeno dela u sociološkom i intelektualnom polju nisu isti. Dok su u sociološkom polju primarno vezani za objavljivanje kvalitetnih naučnih radova, citiranost od strane parnjaka, objavljivanje knjiga u izdanju respektabilnih izdavača iz oblasti društvenih nauka, zaposlenje na renomiranim fakultetima ili u naučnim institutima, poštovanje od strane studenata itd, u intelektualnom polju se oni fokusiraju na osmišljavanje kredibilnih i široj publici razumljivih argumenata u debati, pristup većim medijima, obezbeđivanje jačeg uticaja na javne politike, i u društvu generalno, i sl.

za drugoga – uprkos svemu, u njihovoј glavi oni postoje jedan za drugoga (kao virtuelne pozicije, kao ideološki neprijatelji...). U pitanju je, u tom ključu, ideja da postoji jedna slika – ne nužno samo mentalna – koja je interiorizovana u apstraktnom prostoru, odnosno prostoru izvan realnih intersekcija. Na delu je, dakle, jedan vid umnih projekcija o nepoznatom Drugom kao legitimnom učesniku u igri – a da pritom ne moramo o njemu ništa znati.

Svi ovi elementi intelektualno polje čine „delimično autonomnim“ i zasebnim entitetom unutar „društvenog univerzuma“, dok su intelektualci u stvari pojedinci koji u određenim vremenskim intervalima čine deo tog polja. Drugim rečima, iz predstavljene perspektive proizilazi da biti intelektualac nije nekakvo trajno obeležje konkretnе osobe povezano s njenim obrazovnim, profesionalnim ili vrednosnim profilom, već ima relacioni – bilo individualni ili kolektivni – karakter i ime je delatnika koji interveniše u intelektualnim prostorima javnosti po društveno važnim političkim pitanjima. Pri tome, polazna prepostavka svake konkretne analize intelektualnog polja podrazumeva utvrđivanje – preko jasnog identifikovanja njegovih ključnih indikatora (recimo učestalost intervencije u intelektualnim prostorima, kao i pristup istima u odnosu na njihovu objektivnu hijerarhizaciju i širi društveni uticaj) – distribucije intelektualnog kapitala unutar tog polja (koji svakako velikim delom predstavlja odraz profesionalnih i obrazovnih karakteristika intelektualaca²⁰, iako se, kao što smo podvukli, ne ograničava na njih), odnosno utvrđivanje njegove strukture (na osnovu bilansa odnosa snaga među delatnicima u polju, njihovih distinkтивnih svojstava itd.).

Polazeći od Gramšijeve distinkcije između „političkog“ i „civilnog“ društva, tj. uzimajući u obzir važnost intelektualnog polja – kao jedne od frakcija gramšijanski shvaćenog „civilnog društva“²¹ – prezentovani opšti teorijski okvir se u konkretnim istraživanjima može primeniti, najpre, identifikovanjem jednog globalnog intelektualnog polja koje – kao što je uostalom slučaj i sa drugim društvenim poljima (up. Higelé i Jacquot, 2017: 8) – ima svoju strukturu i primarno je obeleženo podelama i konkurentskim pozicijama, a zatim i konkretni polemički prostori unutar tog polja koji se mogu pojedinačno analizirati. Pristup ovom problemu preko teorijske aparature društvenog polja podrazumeva da je intelektualno polje u stvari „polje“ borbi u kome se konfrontiraju različiti, tj.

-
- 20 Prema istoričarima intelektualnog života Francuske, u toj zemlji su npr. nakon Drugog svetskog rata dve dominantne intelektualne figure univerzitetski profesori i novinari (Rémond, 1959: 864).
- 21 Pjer Burdije ne samo da ne pravi razliku između „političkog“ i „civilnog društva“, nego, kao uostalom i značajan deo francuskih sociologa, odbacuje čitav koncept „civilnog društva“, gledajući na njega kroz prizmu Hegelove filozofije. Međutim, i sâm Antonio Gramši indirektno odbacuje hegelijanski koncept „civilnog društva“, činjenicom da ga detaljno razvija, precizirajući klasne frakcije koje se u njemu bore za hegemoniju, i, napokon, formalizujući jednu od prvih tipologija intelektualaca u sociologiji: na tradicionalne i organske intelektualce. U suštini, P. Burdije samo nastavlja ovu tipologiju koristeći druge varijable kako bi razmatrao pozicije intelektualaca u društvenom prostoru. Drugim rečima, inherentno svojstvo burdijeovski shvaćenog intelektualnog polja je konflikt između različitih tipova intelektualaca.

suprotstavljeni društveni interesi. Na tom tragu, ovaj pristup prebacuje fokus sa logike „ko je više a ko manje intelektualac“ – jer se kao „jednako“ intelektualci tretiraju svi delatnici koji čine deo intelektualnog polja, na logiku „ko su dominantni a ko dominirani intelektualci“ u intelektualnom polju (dominantni su oni intelektualci koji poseduju jači intelektualni kapital, a dominirani oni koji poseduju proporcionalno male količine intelektualnog kapitala).

Umesto zaključka

Raskidajući sa idejom supstancialističkih pristupa intelektualcu (koje naročito srećemo u publicistici i u filozofskim esejima, neminovno nam namećući socijalne i vrednosne elemente jedne u suštini preskriptivne definicije kao oblika rigidnog vodiča u empirijskom istraživanju), odnosno, naslanjajući se na ideju da definicije uvek moraju biti istraživački upotrebljive, u ovom radu smo pošli od pretpostavke da tek kroz analizu jasno konstruisanog intelektualnog polja – možemo kredibilno da odgovorimo na pitanje koga tretirati kao intelektualca, i to tako što pokazujemo „[...] šta je, u datom momentu, potrebno uraditi da bi se pretendovalo na taj status“ (Pinto, 1986: 347). Prezentovani relacioni i društveno-prostorni pristup konceptu intelektualca je tim opravdaniji imajući u vidu da je upravo borba za status legitimnog igrača u igri jedna od najfundamentalnijih od svih simboličkih borbi u društvenim poljima. U svakom polju, naime, ključno pitanje je znati ko ima pravo da bude u polju, da čini njegov deo (i obrnuto), ko odlučuje da taj neko čini deo polja, ali i ko uopšte ima pravo da odlučuje ko je stvarno intelektualac a ko ne. Zbog toga u ovom radu plediramo za predstavljeni alternativni model koji se čini sociološki najopravdanim iz najmanje dva razloga: 1. Fokus na intelektualno polje, i njegovo strukturiranje, pomaže nam da relativno precizno definišemo granice i predmet istraživanja sociologije intelektualaca; 2. Time se ujedno delegitimizuju različiti, bilo previše inkluzivistički ili ekskluzivistički neistorijski i nesociološki pristupi intelektualcu, koji potpuno obesmišljavaju njegovo značenje. Intelektualac u našoj vizuri tako postaje sociološka kategorija koju je moguće empirijski tretirati i koja se nipošto ne može svesti i ograničiti na neke od njenih profesionalnih substituta, poput književnika i univerzitetskih radnika, ali se i jasno diferencira u odnosu na šire koncepte poput „obrazovanih mislećih ljudi“ ili „javnih ličnosti“.

Literatura

- Bauman, Z. (1987). *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals*. Cambrige: Polity.
- Benda, J. (2003). *La Trahison des clercs*. Paris: Grasset.
- Benoist, J. (1996). L'honneur perdu de la classe intellectuelle. *Futur antérieur* 33–34 [Dostupno na: <https://www.multitudes.net/category/archives-revues-futur-anterieur-et/archives-futur-anterieur/numerous-ordinaires/futur-anterieur-33-34-1996-1/>, pristupljeno 16. 03. 2021].

- Besnier, J.-M. (1985). Les intellectuels: mission terminée?. *Raison présente* 73: 39–53.
- Bodin, L. (1997). *Les intellectuels existent-ils?*. Paris: Bayard.
- Bourdieu, P. (1984). *Questions de sociologie*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1992). *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Le Seuil.
- Bourdieu, P. (1994). *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1999). Sur le fonctionnement du champ intellectuel. *Regards Sociologiques* 17/18: 5–27.
- Bourdieu P. (2001). *Contre-feux II*. Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, P. (2016). *Sociologie générale. Volume 2*. Paris: Seuil.
- Camic, C. and Gross N. (2001). The new sociology of idea. U: JR Bleu (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology*. Malden: MA Blackwell.
- Champagne, P. (2008). *Pierre Bourdieu*. Paris: Les Essentiels Milan.
- Charle, C. (1990). *Naissance des intellectuels*. Paris: Minuit.
- Collini, S. (2006). *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Debray, R. (1986). *Le Pouvoir intellectuel en France*. Paris: Éditions Gallimard.
- Durand, P. (2019). « Capital symbolique ». U: Glinoer A. et Saint-Amand D. (dir.), *Le lexique socius* [Dostupno na: <http://ressources-socius.info/index.php/lexique/21-lexique/39-capital-symbolique>, pristupljeno 12. 05. 2021].
- Durkheim, É. (1904). L'élite intellectuelle et la démocratie. *Revue bleue* 1 (5): 705–706.
- Duvignaud, J. (1976). *Le ça perché*. Paris: Stock.
- Eyal, G. and Buchholz L. (2010). From the Sociology of Intellectuals to the Sociology of Interventions. *Annual Review of Sociology* 36: 117–137.
- Foucault M. (1994). *Dits et écrits IV*. Paris: Gallimard.
- Gramsci, A. (1978). *Cahiers de prison*. Paris: Gallimard.
- Jeanpierre, L. and Mosbah Natanson S. (2008). French Sociologists and the Public Space of the Press: Thoughts Based on a Case Study (Le Monde, 1995–2002). U: Fleck C., Hess A. and Stina Lyon E. (ed.). *Intellectuals and their publics: perspectives from the social sciences*. Ashgate: Farnham.
- Jeanpierre, L. (2016). Tribunes et plateaux: logique de la visibilité intellectuelle. U: Charle C. et Jeanpierre L. (dir.). *La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles*. Tom I. Paris: Le Seuil.
- Johnson, Paul. (1993). *Le grand mensonge des intellectuels*. Paris: Robert Laffont.
- Higelé, J.-P. et Jacquot L. (dir.). (2017). Engagement et sciences sociales. Histoire, paradigmes et formes d'engagement. Nancy: PUN-Editions Universitaires de Lorraine.
- Kanapa, J. (1957). *Situation de l'intellectuel*. Paris: Editions Sociale.
- Manneheim, K. (2006). *Idéologie et Utopie*. Paris: Maison des sciences de l'homme.

- Morin, E. 1990. La classe intellectuelle et les trois cultures humaniste, scientifique et médiatique. *Revue européenne des sciences sociales* 87: 55–73.
- Neveu, E. (2015). *Sociologie politique des problèmes publics*. Malakoff: Armand Colin.
- Nora, P. (2000). Adieu aux intellectuels?. *Le Débat* 110: 4–14.
- Ory, P. et Sirinelli J-F. (1986). *Les Intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours*. Paris: Armand/Colin.
- Paléologue, M. (1995). Journal de l'affaire Dreyfus, 1894–1899, l'affaire Dreyfus et le Quai d'Orsay. Paris: Plon.
- Pervillé, G. (1986). L'élite intellectuelle, l'avant-garde militante et le peuple Algérien. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire* 12: 51–58.
- Pinto, L. (1986). Une science des intellectuels est-elle possible ?. *Revue de synthèse* 4: 345–360.
- Pudar Draško, G. (2017). *O čemu govorimo kada govorimo o intelektualcu: ideje i iluzije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Rahkonen, K. and Roos J-P. (1993). The field of intellectuals: the case of Finland. *International Journal of Contemporary Sociology* 30: 154–172.
- Rémond, R. (1959). Les intellectuels et la politique. *Revue française de science politique* 9 (4): 860–880.
- Ringer, F. (1990). The intellectual field, intellectual history, and the sociology of knowledge. *Theory and Society* 19 (3): 269–294.
- Rouleau, E. (1999). Les leçons d'une guerre. Errements de la diplomatie française au Kosovo. *Le Monde diplomatique*, decembar 1999: 6–7.
- Rouzic, L. (1922). *L'Élite, son rôle et sa formation*. Paris: Lethielleux.
- Sapiro, G. (2009). Modèle d'intervention politique des intellectuels: le cas français. *Actes de la recherche en sciences sociales* 176–177: 8–31.
- Sartre, J-P. (1972). *Plaidoyer pour les intellectuels*. Paris: Gallimard.
- Sirinelli, J-F. (1990). La fin des intellectuels français?. *Revue européenne des sciences sociales* 87: 153–163.
- Sirinelli, J-F. (1998). Les quatre saisons des clercs. *Vingtième Siècle* 60: 43–57.
- Touchard, J. et Bodin L. (1959). Les Intellectuels dans la Société Française Contemporaine: Définitions, statistiques et problèmes. *Revue française de science politique* 9 (4): 835–859.
- Touraine, A. (2021), razgovor sa autorom ovog teksta.
- Winock, M. (1985). L'âge d'or des intellectuels?. *L'Histoire* 82: 20–34.
- Winock, M. et Julliard J. (1996). *Dictionnaire des intellectuels français*. Paris: Seuil.